

Отримано: 12.02.2023.

Прорецензовано: 27.02.2023.

Прийнято до друку: 15.03.2023.

e-mail: mykola.blyzniak@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2023-34-13-26

Близняк М. Місто Новий Остропіль у середині XVIII століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2023. Вип. 34. С. 13–26.

УДК: 94(477.43)

Микола Близняк

МІСТО НОВИЙ ОСТРОПІЛЬ У СЕРЕДИНІ XVIII СТОЛІТТЯ

У статті зроблено спробу проаналізувати соціально-економічні питання розвитку міста Нового Острополя як одного з міських поселень на теренах Південно-Східної Волині у середині XVIII ст. Місто отримало підтверджувальний королівський привілей на самоврядування і продовжувало надавати послугуватися у вирішенні повсякденних проблем магдебурзьким правом. Новий Остропіль у середині XVIII ст. перебував у власності Францишка-Фердинанда Любомирського, котрий віддав його в трілітню оренду Барбарі-Урсулі Сангушко. З цієї метю був складений орендний інвентар міста 1751 р. Відтак, місто у першу чергу ставало об'єктом прибутків його власників і орендарів. Загалом в економічному розвитку міста першість належала аграрному сектору, тому Новий Остропіль слід трактувати як незначний міський центр аграрного типу.

Ключові слова: містяни, Новий Остропіль, Волинське воєводство, фільварок, ремісники, повинності, християни, юдеї.

Mykola Blyzniak

THE CITY OF NOVY OSTROPIL IN THE MIDDLE OF THE 18TH CENTURY

The article attempts to analyze the socio-economic issues surrounding the development of the city of Novy Ostropil as one of the urban settlements on the territory of south-eastern Volyn in the middle of the 18th century. During this period, the city received confirmation of royal privilege for self-government and continued to use it in solving everyday problems of Magdeburg law. Novy Ostropil was owned by Franzyszko-Ferdinand Lubomyrskyi, who leased it for three years to Barbara-Ursula Sangushko in the middle of the 18th century. For this purpose, the rental inventory of the city was compiled in 1751 and has survived to our time. Therefore, the city first became the object of the profits of its owners and tenants. The agricultural sector played a critical role in the life of the city. Based on the inventory, a detailed architectural image and layout and a list of the buildings in the stockade were restored. The latter were made of pine and oak wood, some elements were made of linden, and the roofs were covered with straw, etc. Among the buildings in the Filvark complex was "Izba", which housed Governor S. Chernetsky. Vinnytsia was one of the city's Filvark structure's profitable objects. The city worked in the city "Entrance" on "Khmelnyskyi Black Way", where its exterior and interior were presented. On the river, Sluch's two mills are arranged according to two and three millstones with steps and foils.

201 households in the city were recorded in the inventory (86.5% were Christians and 13.5% were Jews). Ukrainians dominated here, followed by Poles, and there were the fewest Jews. The Jewish communities of Novy Ostropil and Old Ostropil did not create a single kagal. It was divided into two separate parts, each of which was part of the Kagali of the two nearest cities, Lubar and New Polonny. The number of Jews in Novy Ostropil during 1751–1765 decreased significantly.

Based on the analysis of the inventory, it was possible to obtain separate information about the Ostropil artisans and professional classes of residents of this city. The profession of a shoemaker was among the most sought-after and popular, followed by coopers. The occupation of crafts did not yet give a full opportunity to break with agriculture.

9.5 percent of the city's residents had liberation from general payments and work. In exchange for this, they were engaged to perform certain functions in the structure of the city's economy.

Townsppeople living in tenements made up 9.5% of all residents of Novy Ostropil. They were exempted from general city boards and individual duties, but not all. Craftsmen and those engaged in crafts (carriers, millers, winemakers), church ministers, etc., dominated among the peasants. As a whole, in the economic development of the city, primacy belonged to the agricultural sector; therefore, Novy Ostropil should be interpreted as an insignificant urban centre of the agrarian type.

Keywords: townspeople, Novy Ostropil, Volyn Voivodeship, Filvark, Craftsmen, duties, Christians, Jews.

Актуальність теми дослідження. Містознавство Волині періоду XVIII ст. має низку здобутків, проте потребує подальших поглиблених студій та узагальнень¹. Наявні дослідження урбаністичних осередків воєводства не дають можливості скласти детальний образ волинського міста як центру господарського, культурного й духовного розвитку, зрозуміти повсякдення містян у головних його проявах тощо.

З цієї точки зору достатньо важливо прослідкувати головні аспекти поступу окремих приватновласницьких міст Південно-Східної Волині річпосполитського періоду. Одну з важливих ролей у житті названого регіону раннього Нового часу відігравав Остропіль (пізніше з'являється його супутник – Новий Остропіль), що був заснований князем В.-К. Острозьким (1527 – 1608). Роль цього порубіжного міста в соціально-економічних та воєнно-політичних процесах українських земель від часу заснування у XVI ст. і до середини XVII ст. оцінено на належному рівні в наукових працях українських істориків. У той же час публікацій, які присвячені спеціально історії міста в наступному XVIII ст. вкрай обмаль. Виходячи зі сказаного, актуальність порушеної наукової проблеми не вимагає додаткових аргументацій.

Таким чином у цій розвідці ставимо за мету на основі описово-статистичних джерел середини XVIII ст. проаналізувати головні проблеми соціально-економічного розвитку Нового Острополя.

Історія вивчення. Проблема аналізу соціально-економічних аспектів розвитку міста Нового Острополя в середині XVIII ст. дотепер особливо не привертала увагу дослідників. Лише в одній із публікацій зроблено спробу глибше висвітлити питання повинностей міщан Нового Острополя досліджуваного періоду [5]. Більшість фактів і подій з життя острополян у XVIII ст. взагалі невідомі. Відтак, є потреба заповнити наявні прогалини історичного минулого міста Нового Острополя на основі виявлених і вивчених історичних джерел. Фрагментарні відомості історичного та історико-географічного плану представлені у текстах О. Григоренка, М. Компанського, В. Тхора [9; 17; 28]. У контексті заявленої теми дуже важливі напрацювання польських істориків – Я. Длугоша про формування латифундій роду Любомирських на Волині у тому числі [33] та Т. Корзона про соціально-економічні проблеми історії Польщі у часи Станіслав-Августа Понятовського [34].

Джерельна база статті включає описово-статистичні джерела. У першу чергу це інвентар міста Нового Острополя 1751 р., що зберігається нині в Національному архіві міста Кракова [32]. Історичний документ відзначається вірогідністю зафіксованих у ньому відомостей, однак не всі сторони життя ранньомодерного міста представлені тут повною мірою. Зокрема, відсутні матеріали про землеволодіння міщан, не маємо жодної інформації про замкові укріплення, які часто трапляються в інвентарях міст воєводства цього часу. Фактичні дані, отримані у результаті аналізу інвентаря вперше введено до наукового обігу. Конкретні деталі розвитку міста значно доповнили два контракти на його оренду², укладені між власником та орендарями у першій половині 1750-х рр. [29]. З аналізу цих історичних джерел можна зрозуміти власницьку політику князя Ф.-Ф. Любомирського, який постійно передавав місто в оренду в цей час. Окремі відомості про місто почерпнуті з тарифу подимного податку Київського воєводства 1754 р., що виданий К. Жеменецьким [27].

Для визначення історико-демографічних характеристик міста у порівняльному аспекті використано статистичні дані з тарифу подимного 1775 р. [20]. З цією ж метою залучено описово-статистичні джерела про єврейську громаду на Правобережній Україні, що введені до наукового обігу І. Каманіним [14]. Отже, проаналізовані історичні документи дають можливість з'ясувати головні поставлені у дослідженні завдання.

Місто Остропіль розкинулося на березі річки Случ – місця концентрації оборонно-фортифікаційних ініціатив князя В.-К. Острозького у боротьбі проти татарських нападів. Ґрунтовно проведена магнатом робота із заснування та розбудови міста, на думку А. Заяця, стала запорукою успішності локації Острополя [12, с. 79]. Саме у XVI ст. проходив бурхливий урбаністичний рух на теренах Волині. У випадку з Острополем маґдебурзький привілей, який був правовою базою, мав не лише значний економічний зміст (пожвавлювалося торговельно-економічне життя), але й стратегічний – через місто пролягав так званий Татарський шлях. Місто «ставало щитом, об який не раз розбивалися татарські орди» [13, с.57], тут був збудований замок [12, с.132]. Відтак Остропіль поєднував

¹ Висловлюю щирю подяку заступнику директора з наукової роботи Нетішинського міського краєзнавчого музею Тарасу Вихованцю за надану допомогу та консультації під час підготовки цієї статті.

² Контракти на оренду міста засвідчені підписами орендарів і відповідними печатками на червоному сургучі. Князь Ф.-Ф. Любомирський фігурує у цих документах як власник інших міст Волині – Межиріча (Корецького) та Любара.

у собі функції економічного та воєнно-адміністративного центру (став одним із воєнних опорних пунктів на р. Случ). Завдяки активній підтримці князя Острозького досить молоде місто вже у першій чверті XVII ст. зайняло першу позицію серед міст Південно-Східної Волині за чисельністю димів – у 1620 р. тут нараховувалося 1250 пляцових і напівпляцових садиб [8, с. 249].

Власне Остропіль у XVI – XVII ст. відносився до тих небагатьох міст (всього 14) Волинського воєводства, де було засновано «нові міста». Останні, за винятком Нового Заслава та Нового Любартова, не творили окремих міських осередків у повному розумінні цього слова, але вказували на потенційні можливості поселення [12, с. 135]. Загалом заснування нових частин міста в науковій літературі трактується з кількох точок зору. За однією із них – ставало частиною урбанізаційного процесу, що спрямовувався магнатами на збільшення міст, надання їм значення ремісничо-торговельних центрів, на заселення після епідемій та спустошливих татарських набігів. Цікава у нашому контексті й думка білоруського історика А. Грицкевича про те, що юридично простіше всього було заснувати поруч з містом (Старим містом) нове поселення (Нове місто), розширивши на нього права, які вже мало Старе місто [10, с. 49]. Таким чином розширювалася просторова конфігурація поселення особливо у випадку, коли ландшафтний чинник виявлявся сприятливим. За спостереженнями І. Ворончук, поділ великих українських міст на Старе й Нове означав перший ступінь ієрархії, коли Нове місто виступало в ролі своєрідного «супроводу» або супутника Старого міста [8, с. 247-248]. У даному випадку необхідно також особливу увагу звернути і на історико-географічні аспекти і в тому числі наявність річкової артерії, яка вже так чи інакше розділяла місто на дві частини.

Отже, внаслідок протекції князів Острозьких на протилежному березі річки Случ загосподарено ширшу територію Острополя – розбудовано Новий Остропіль. Це могло свідчити лише про успішність містобудівельної ініціативи у воєнному та економічному планах, на що накладалася гостра потреба оборони краю у цій частині Волині. Новий Остропіль (Нове місто) вже у першій чверті XVII ст. мало власні укріплення, котрі були обнесені парканами і являли собою своєрідну міську стіну. Нове місто, очевидно, було місцем оселі нових поселенців, яких вже не могло вмістити Старе місто. Перше підпорядковувалося другому, але в той же час Нове місто могло функціонувати і абсолютно автономно, оскільки мало усі необхідні атрибути повноцінного міста, за висновками І. Ворончук, включно до свого окремого міського уряду на чолі з бурмістром [8, с. 249]. Так чи інакше, Старе місто (986 садиб) було більшим за Нове (264 садиби) у 1620 р. в 3,7 рази [8, с. 249].

Близько півтора століття Острополем володіли князі Острозькі. Як відомо, у 1603 р. відбувся поділ володінь між волинським воєводою, краківським каштеляном князем Янушем (1554 – 1620) та його рідним молодшим братом володимирським старостою Олександром Острозьким (1571 – 1603) ще при житті батька. За його умовами місто перейшло у власність Олександра Острозького [15, с. 127]. Його наймолодша донька Анна-Алоїза (1600 – 1654), видана за гетьмана Яна Кароля Ходкевича (1560 – 1621), у 1621 р. провела поділ маєтків вже між своїми доньками. За цим поділом старшій з дочок, Софії Любомирській, зокрема дісталася Остропільська волость з містом Острополем та 22 селами [6, с. 73].

Згодом, у 1642 р. був проведений розподіл маєтностей Станіслава Любомирського та Софії з Острозьких. Першість у виборі батьківських маєтків мав Костянтин Яцек Любомирський (1622 – 1663) як наймолодший спадкоємець. До 1649 р. він перебував на студіях закордоном, а тим часом його опікунами, як старости білоцерківського (з 1631 р.), виступали гетьман і каштелян краківський Станіслав Конецпольський (1591 – 1646), воєвода белзький і руський Якуб Собеський (1591 – 1646) і підканцлер коронний Ежи Оссолінський (1595 – 1650) [33, s. 94-95]. Серед успадкованих у 1642 р. волинських маєтностей натрапляємо на дві частини Острополя із замком [33, s. 95].

Костянтин Яцек Любомирський одружився у 1648 р. з Доміцелією Барбарою Щавінською. У подружжя не було спадкоємців, а після смерті глави роду у 1663 р. розпочався довготривалий процес поділу його спадщини.

У 1668 р. половина Острополя, тобто Старе місто Остропіль з «тієї сторони Случі» відійшло до Героніма Августина (+1706), опата тинецького [21, s. 73, 101]. Останній ще раніше зрікся цих добр на користь великого коронного маршалка Станіслава Гераклія Любомирського (1641 – 1702) [33, s. 100]. Отже, остропільський ключ належав до однієї із важливих структурних частин латифундій Любомирський [33, s. 24]. Крім того до великої латифундійної власності Любомирських у Волинському воєводстві належали ще лабунський, любарський та полонський ключі (всі у Кременецькому повіті, межували між собою на його крайньому сході). Траплялися випадки, коли

Остропіль у документах відзначено як поселення Київського воєводства Житомирського повіту, як це відбулося у 1754 р., коли князя Любомирського зобов'язано сплатити податок з чверть диму. З цього ж джерела дізнаємося, що певну частину передмістя мав у володінні генерал-лейтенант російських військ, хмельницький староста Каспер Любомирський (1724 - 1780). З цієї частин остропільського передмістя він мав сплатити за чверть диму [27, с. 121]. Справа у тому, що річка Случ слугувала кордоном між Волинським та Київським воєводствами. Таким чином правобережна частина усього Остропільського ключа належала до Київщини [18, с. 16, 17]. З центру ключа, міста Острополя, у попередні століття податки сплачувано до волинських воєводських структур, незважаючи на розташування його Нового міста на правому березі [20, арк. 234].

Нові зміни відбулися у XVIII ст. – поступово зникла татарська загроза, потреба у міцних міських мурах, а містяни змушені були пристосовуватися до вимог часу. Потенціал поселень Волині поступово почав відроджуватися з другого десятиліття. Водночас змінювалася економічна інфраструктура, нових рис набувала спеціалізація міст. На цьому шляху міста отримували певну підтримку з боку королівської влади та магнатів і шляхти. Йдеться про повторне надання магдебурзьких привілеїв, грамот на ярмарки та торги тощо. Власне, на думку короля, така система привілеїв мала врятувати урбаністичні осередки від зубожіння. Особливо це стосувалося Південно-Східної Волині, котра значно постраждала від частих нападів турків і татар, неодноразова ставала театром воєнних протиборств тощо. Таким чином низка міст регіону отримали підтверджуючі королівські привілеї на самоврядування в середині та третій чверті XVIII ст. У тому числі, за даними В. Тхора, був і Остропіль, і Базалія [28, с. 141]. Отже, міські жителі продовжували послуговатися у вирішенні повсякденних проблем магдебурзьким правом, хоч воля власника міста переважала усі норми. Водночас піднесення міст було предметом зацікавлення як королівської влади, так і приватних їх власників. Останні досить часто практикували передачу міста в оренду в обмін на відповідну суму грошей. Так сталося й з Новим Острополем.

У 1751 р. Барбара-Урсула Сангушко (у дівоцтві Дуніна) (1718 – 1791)³ третя дружина Павла Кароля Сангушка (1680 – 1750) отримала у трилітню оренду місто Новий Остропіль з передмістями з рук ольштинського старости Францішка-Фердинанда Любомирського (1712 – 1774)⁴. Як у таких випадках було прийнято – склали орендний інвентар міста Нового Острополя, який дійшов до нашого часу у складі багатого архівного зібрання князів Сангушків [32]. Згідно з дослідженнями проф. М. Ковальського, такі документи з родинного архіву Сангушків мали практичне значення як доказ майнових та соціальних прав, згодом втратили свою актуальність та юридичну силу і зберігалися власниками за родинною традицією [16, с. 60]. Завдяки збереженню такого виду писемних джерел маємо можливість детальніше проаналізувати та зрозуміти міське життя, конкретизувати важливі факти та події, а також назвати постаті пересічних мешканців та окремих управлінців цього міського осередку.

Головною метою передачі міста в оренду було отримання фінансових статків за виділений для оренди термін – три роки. У XVIII ст. він визначався, як правило, однаково для міста і для села і прив'язувався до сільськогосподарського циклу. Постійна потреба магната у грошах диктувала потребу щоразу передавати місто в оренду. Відомі й інші контракти Ф.-Ф. Любомирського, наприклад, з віслицьким скарбником Томашем Виховським, якому віддали місто в оренду на один рік – з 27 березня 1753 р. до 27 березня 1754 р. за суму у розмірі 9.000 злотих [29, с. 1]. Шляхтич Т. Виховський багато літ добре трудився в якості довіреної особи («*plenipotent*») князів Любомирських і для забезпечення вказаної суми йому було надано місто в оренду. Особливо наголошувалося, що в оренду йшло не лише саме місто, але й усі міські угіддя – поля, ріллі, ліси, бори, луки, пасовиська, ставки, озера, річки, млини, оренди, мешканці (християни та юдеї), піддані та тяглі з їх повинностями, чиншами, данинами та усілякими прибутками тощо [29, с. 1]. Опісля знову Новий Остропіль вже з передмістям Левківкою віддано в оренду цехановському старості Міхалу Соколовському за суму 21.000 злотих на три роки – від 27 березня 1754 р. до цього ж року 1757 р. [29, с. 3 v.]. Відтак, прибутковість самого міста в політиці орендарів/власників під таким кутом зору ставала пріоритетним аспектом.

³ Барбара-Урсула Сангушко маршалкова литовська, поетка, перекладачка, філантропка. Була третьою дружиною Павла Кароля Сангушка [3, с. 440].

⁴ Князь Францішек-Фердинанд Любомирський був сином Єжи-Домініка, краківського воєводи, і Магдалени з Тарлів. Він ольштинський староста (1728-1774 рр.), бецький староста 1756-1765 рр., барський староста 1759-1774 рр., коронний мечник (1761-1773 рр.), великий коронний хорунжий (1773-1774 рр.). Не одружився.

Аграрний аспект у житті міста Нового Острополя відігравав одну із ключових ролей. Таким чином на першому плані в інвентарі міста – опис «остропільського двору» та усіх будинків, що належать до фільварку. Завдяки документу маємо детальний образ міського фільварку у Південно-Східній Волині середини XVIII ст. Отже, на фільварковому дворі стояв новий житловий будинок, який був добре потинькований зсередини та з зовнішнього боку білою глиною. Вхідні двері до помешкання були виготовлені з соснових дощок (тартиць) на дерев'яних бігунах (тобто завісах) із залізною антабкою для зачинення та засувам. Над цими дверима зверху розташовувалося невелике віконце з шибамі простими, які були оправлені у дерево, а з боку знаходилися інші малі дубові дверцята з подвір'я для зачинення [32, s. 3].

Увійшовши в сіни з правого боку, розташовувалася «ізба» (або головне приміщення будинку фільварку), до якої були вставлені нові двері з липових дощочок на металевих завісах та із залізною клямкою і заціпкою для зачинення зсередини [32, s. 3]. У цій «ізбі» встановлено чотири вікна столярської роботи, а у кожному вікні – по 16 цілих тафльових шиб. Особливістю вікон була наявність кватирок, що мали невеличкі завіси й відчинялися, а при потребі зачинялися на гачки. Кожне вікно мало «віконце» (тобто йде мова про віконниці – непрозорі щитки для прикривання вікна) з липового дерева із завісами та гачками для зачинення з боку вулиці [32, s. 3].

В «ізбі», традиційно, розташовувалася піч, викладена зеленими новими кахлями, яка поєднувалася з «білим мурованим» камином. Усі пічні споруди були під'єднані вгору до мурованого комина [32, s. 3]. З цієї «ізби» до алькова можна було потрапити через двері, виготовлені із липи на металевих завісах, при яких встановлені металеві клямка та скобель до зачинення. В алькові було наявних два вікна столярської роботи, оправлені в дерево. У кожному вікні вставлено 16 «тафльових» шиб та по дві кватирки на металевих завісах. З алькова до сіней вели двері з липового дерева, нові, на металевих завісах із заціпкою такою ж для зачинення зсередини, а при них були ще двері, що вели на тил до пекарні, з дощок соснових на дерев'яних завісах із такою ж закруткою. Якщо обернутися від цих дверей вправо в сінях, то по праву руку знаходилася комора для зберігання різних речей з дверима з липових дощочок із залізними заціпкою та скоблем [32, s. 3].

Друга «ізба» розташовувалася навпроти першої і призначалася до резидування «його милості пана» губернатора. Вхідні двері до помешкання шляхтича виготовлені з липи на дерев'яних завісах із металевими заціпками. У будинку такого типу вже знаходилися певні меблі – з лівого боку стояла «столярської роботи» шафа, знизу з двома дверцятами (одні на завісах, а інші – без). Тут було три великих вікна з округлими шибамі з цілого простого скла, оправленими в дерево, під вікнами стояли дві лави. Піч обкладена зеленими кахлями, а при ній стояли дві лави. До цього тут був «білий мурований» (тобто з'єднаний з комином) камінь, а до нього під'єднана піч для випікання. З цієї «ізби» можна було потрапити до алькова через двері з соснових дощок на дерев'яних завісах із металевими заціпкою та скоблем. В алькові було одне вікно оправлене в дерево з округлих шиб простого скла. Всі вікна знадвору зачинялися дерев'яними віконницями на металевих завісах [32, s. 4]. З алькова можна було пройти до комори через прості двері з липового дерева на дерев'яних завісах із металевими заціпкою та скоблем.

У сінях натрапляємо на два каміні «при грубах» з коминами. В опалювальних пристроях стояли дверцята на завісах із закрутками. Описані вище двірські будівлі були «пошиті снопками» [32, s. 4] і становили зразки тогочасної української традиційної «фільваркової» архітектури.

Кухня відносилася до важливих і невід'ємних атрибутів двору – розташовувалася на задньому дворі, була виконана з округлого дубового дерева. Зсередини та ззовні приміщення обліплене глиною та оббите драницями [32, s. 4].

Льох традиційно також належав до важливих об'єктів фільваркової інфраструктури у містах та селах Волині досліджуваного періоду. Він розташовувався неподалік кухні, з лівого боку, був оббитий драницями, мав двоє дверей на дерев'яних завісах з металевими заціпками та скоблями [32, s. 4].

Навпроти льоху стояла пекарня, яка була перекрита снопками, як і інші будівлі цього фільваркового комплексу. Тут стояли соснові двері на дерев'яних завісах [32, s. 4]. Приміщення пекарні мало три віконця з шибамі простого скла, було збудоване з округлого дерева, виліплене глиною.

Поруч з пекарнею розташовувався курник, плетений з хворосту та виліплений глиною. Вхід до нього забезпечувався через старі двері із соснових дощок на дерев'яних завісах. За курником ріс старий садок [32, s. 5].

Стайня по периметру була огорожена частоколом та виплетена хворостом, а дах – перекритий снопами. Брама до стайні була подвійна на дерев'яних завісах з дерев'яним засувом. Зі сторони поля при стайні знаходилося два жолоба, а в середині – двоє ясел та добрий дерев'яний поміст. З тильної сторони у будові були двері в бік міста. З іншого боку розташовувався ще один жолоб та добрі ясла. Всередині для розгородження окремих відділень були закопані шістнадцять дерев'яних стовпчиків [32, s. 5].

Поруч із цією стайнею розташовувалася стадниця (також стайня для худоби, але менших розмірів) обведена частоколом до городу, а в ній знаходилися жолоби, ясла, була перекрита соломою, а в ролі воріт слугували дві жердини. Йдучи зі стадниці, можна було потрапити до хворостяної стаєнки, яка була перекрита соломою з дерев'яними дверима на завісах [32, s. 5].

Наступним найближчим господарським об'єктом виступала велика стайня з хворосту, що виліплена глиною та покрита снопами, мала величезну браму з липового дерева на завісах з дерев'яним засувом. Всередині знаходилися добрі жолоби та ясла на одному боці, а також здійснено розгородження простору дошками, підлога викладена з дилів (грубих дощок, балок чи брусів). За цією стайнею стояв пустою город, який огорожений старим частоколом [32, s. 5].

З іншого боку двору від поля розміщувалася ще одна стаєнка з частоколу, покрита соломою зі старими сосновими дверима на завісах та добрими яслами по одному боці. За нею знову влаштований черговий город, який був огорожений частоколом, тут росли овочі [32, s. 5]. Городи при міських фільварках влаштовувалися досить часто, оскільки це було зручно через наявність відповідних робочих рук, а по-друге, вирощена городина мала значний попит у місті та при самому господарстві.

З цього ж боку розміщувалася ще одна стодола, збудована на дубових стовпах, «снопками пошита». Як правило, у стодолі зберігали снопи, сіно та полову, також тут обмолочували, віяли збіжжя. Вхід до неї забезпечувався дверима, що зачинялися на засув, а також замок. Довкола стодолі стояв частокіл, а також подвійна стара брама на завісах з дубових старих дощок. При брамі стояла стара хвіртка на завісах [32, s. 5, 6].

Неподалік від цієї стодолі розташовувався шпихлір (або зерносховище) з ганочком з округлого дубового дерева, а дах був перекритий снопками. Вхідні двері у шпихлірі виготовлені з дощок соснових і зачинялися вони засувом та замком із металевими ключами. Він був розпланований на п'ять засік, які склалися із вкладених дубових дилів, а підлога викладена сосновими дошками [32, s. 6].

Важливим і прибутковим об'єктом міської фільваркової інфраструктури Острополя слід вважати винницю, продуктом виробництва якої виступали горілка та спирт. Вона перебувала у руках орендарів («do arędy należąca»), як і в інших міських центрах Волинського воєводства. Винниця розташовувалася над річкою Случ, оскільки таке виробництво вимагало наявності значних ресурсів води. Подібною ситуація з розташуванням при річках, наприклад, виглядала і з скарбовою винницею у повітовому місті Кременеці, де вона у 1745 р. стояла над самим Потоком, поруч з двором кременецького городничого «вельможного його милості» Антонія Каміньського⁵ [31, s. 24]. Завдяки інвентарному опису можна у загальних аспектах окреслити зокрема архітектурні особливості самої будівлі. Винниця була зведена з округлого дерева, а дах «пошитий снопками», мала двоє дверей з дерев'яними засувками. На остропільському горілчаному виробництві були наявні три котли, що може означати середню виробничу потужність. Справа у тому, що на Правобережній Україні досліджуваного періоду працювали й більш потужні підприємства з виробництва спирту, які називалися гофельнями. Власне гофельня, за інформацією В. Маркіної, відрізнялася від винниці наявністю великої кількості котлів. Якщо у винниці діяло 1 – 5 котлів, то у гофельні – 18, а такі підприємства вже обслуговували по кількадесят чоловік [22, с. 153]. Тим не менше, виробничі потужності вказаних вище трьох котлів в Острополі відомі у загальних рисах. Отже, характеристики котлів були наступними: перший котел мав ємність 11 літрів та 1 трубку; другий – дванадцять літрів та три трубки; третій – чотирнадцять літрів та дві трубки з «притрубками» потрійними, у яких містилося близько п'яти з половиною літер. Виробництво на винниці тут передбачало й наявність відповідних інструментів та приспособлень. Зокрема, зафіксовано буртак на шістнадцять літрів, вісім дерев'яних кадок (одна з яких для браги) та два черпаки тощо [32, s. 6]. На жаль, ширших відомостей про об'єми виробництва у цій винниці та чисельність працівників у ній не маємо, не знаємо й про кількість переробленого тут

⁵ Городничий А. Каміньський помер перед 21 травня 1742 р., а на час спорядження інвентаря у 1745 р. його функції виконував вже номінований на цю посаду Міхал Рогозинський [36, s. 47].

зерна. Так чи інакше, проте право пропінатії, яке активно використовувалося приватними власниками міст Волині забезпечувало безпроблемну реалізацію цього продукту на внутрішньому ринку, в місті. У нашому розпорядженні відсутні конкретні відомості про різновиди напоїв, які тут виготовлялися, проте відомо, що на Волині у цей час виготовляли у винокурнях «ординарну» горілку, «простку», перегнану через два котли «гданську», «алембикову», «оковиту» тощо [4, с. 181].

У Новому Острополі функціонувала корчма «в'їзна», що розташовувалася на «хмельницькому Чорному» шляху. У таких мандрівники, посланці, чиновники могли заночувати, а шинки, що не мали заїзду були менші і менш прибуткові, бо пропонували лише напої та наїдки [25, с. 133]. Як дізнаємося з інвентаря 1751 р., вона відносилася до нових споруд, виконана була з «дерева різного». Тут можна було зупинитися й переночувати, а для цих послуг стояла хатинка. Зовні та зсередини вона була «виліплена» глиною. Досить простим можна назвати інтер'єр будівлі: двері на завесах, «біла» піч, викладена кахлями з комином, а при ній ще невеличка піч для смаження. В будинку була комора, до якої можна було потрапити через двері на завесах із залізними скобами, також при коморі був «льошок» для різних потреб. У цій будівлі було три вікна з шиб простих, що оправлені в дерево. Під вікнами стояли великі лави та великий стіл [32, с. 6]. Такса корчмаря була зафіксована у контракті, вона мала бути сплаченою двома «ратами» (частинами) що півроку [32, с. 15]. Сума прибутків від корчми вражає, бо власнику міста вона приносила 10398 злотих щороку [4, с. 251, 252]. Аналогічна ситуація спостерігалася в усіх містах Волині та сусіднього Поділля, де в реалізації спиртного активну участь брали євреї⁶ тощо. Функціонування корчми тісно пов'язувалося з вище описаною винницею, а також міськими млинами тощо.

На річці Случ працювало два млини, дах яких був покритий снопками. Перший з них мав два жорнових каменя зі ступами та фольошами, другий – три зі ступами з дуба [32, с.6]. Очевидно, такі потужності могли забезпечувати наявне у місті населення борошном, крупами та іншою можливою продукцією.

Орендарка отримувала також у користування різне начиння, що його залишав «на ґрунті» власник. Мова йде про різноманітні за величиною, формою та станом столи, столики, кадлубки на овочі, бочки, півбочки медові, цебра, діжка для випікання хліба тощо [32, с.6]. Детально описане начиння обов'язково мало бути повернене власнику в належному стані. Фактично поважну частину міської інфраструктури визначали в даному випадку описані вище фільваркові об'єкти, з якими пов'язано міське повсякдення та економічний розвиток. У загальних рисах усі такі об'єкти на теренах Волині мали досить подібні архітектурно-будівельні риси. Ця думка підтверджується на матеріалах житлових будинків групи фільварків Дубного та околиць, що проаналізовані В. Александровичем [1].

Важливим і невід'ємним показником рівня розвитку міста слід вважати його демографічні характеристики. Інвентар 1751 р. дозволяє ширше розкрити проблему народонаселення, хоч точних даних про загальну чисельність мешканців міста встановити за наявними джерелами неможливо. Отже, упорядники документу зафіксували всього у Новому Острополі 174 християнських будинки та 27 єврейських (див. табл. 1). Таким чином всього у Новому Острополі маємо 201 домогосподарство [32, с. 7-12]. В етнічній структурі міста документи дають можливість назвати дві великі громади – християнську (86.5 %) та юдейську (13.5%). Якщо стосовно першої маємо непевності у їх конфесійній приналежності (католики, православні чи уніати, протестанти тощо), то у випадку з другою ситуація досить чітка.

Християнська громада в Новому Острополі була домінуючою і така ситуація притаманна для більшості міст Волинського воеводства досліджуваного періоду. Думку про переважання української громади у місті дають можливість висловлювати наявність декількох християнських храмів, які згодом, вже у XVIII ст. стали унійними і входили до Луцько-Острозької єпархії. Окремі дослідники висловлювали гіпотези щодо наявності в місті одного костелу, а можливо і бернардинського монастиря [17, с. 893]. Більшість імен та прізвищ, що зафіксовані в інвентарі мають українське походження (Кирило Соколюк, Іван Десятник, Андрушко Юнак, Лесько Писарчук, Лесько Козак, Грицько Борейко, Мартин Мазур, Остап Полейчук). Менша група мешканців міста мали імена та прізвища польського походження (Стефан Чарнецький, Еліаш Машталір, Томаш Стангрет) тощо.

⁶ У 1750-х рр. 55 % євреїв – платників податків із Поділля було залучено у торгівлю спиртним [25, с. 125].

Згідно з переписом єврейського населення у Кременецькому повіті 2 січня 1765 р. у Новому Острополі зафіксовано 62 «голови»⁷ [14, с. 30, 103], а в Старому Острополі – 58 [14, с. 30, 102]. Отже, з середини XVIII ст. єврейська громада Нового Острополя зменшилася, а тому відносилася до малочисельних міських громад Волині. Серед ближчих міст з більшою єврейською громадою маємо Любар (405 осіб, до кагалу цього міста записані євреї Нового Острополя) [14, с. 103] та Нове Полонне (344 особи, до кагалу записані євреї Старого Острополя) [14, с. 102]. Чисельність єврейської громади Нового Острополя з 1751 р. до 1765 р. значно зменшилася, що можна пов'язати із економічною привабливістю сусідніх міських центрів через більшу чисельність населення, куди мігрувала людність, а також із розмахом Коліївщини, яка охопила вже у серпні 1768 р. і Волинь [26, с. 303, 304, 312].

Зрештою, за тарифом Скарбової коронної комісії в Острополі в 1775 р. комісари нарахували 192 домогосподарства [20, арк. 234]. Упорядники документу не розділяли місто на дві частини, тобто на Старий та Новий Острополі, тому подальші підрахунки та історико-порівняльні демографічні характеристики міста вельми ускладнені. Таку ж саму цифру будинків (тобто 192) у Острополі подав Т. Корзон, але для 1788 року, запозичивши ці дані у іншого історика А.Ф. Бюшинга [34, s. 303].

Професійну зайнятість населення Нового Острополя можливо встановити на основі аналізу прізвищ/патронімів (переважна більшість з них еволюціонувала у прізвища), хоч така дослідницька операція має певний елемент гіпотетичності. Більшу вірогідність становлять записи на полях інвентаря на кшталт «війт», «десятник», «пахолок міський», «пахолок замковий», «стадник», «козак двірський» тощо. Отже, у місті зафіксовано домогосподарство війта – ним був у 1751 р. Микола Коваленко. У його господарстві нараховувалося два воли та чотири коні, якими він обробляв власну ріллю. Вже наявність цієї робочої худоби дозволяє віднести його до заможних мешканців міста. Як і в більшості випадків, що траплялися в інших містах воєводства, війт не сплачував жодних податків і не відбував жодних повинностей [32, s. 9]. Він належав до ключових фігур у місті з магдебурзьким правом, його, як правило, міг призначати власник міста з кола своїх слуг чи клієнтів. Війт очолював лаву і мав займатися судочинством у кримінальних справах, але на практиці лава і рада на Волині функціонували під керівництвом війта [11, с. 124, 125, 127].

Важливою ланкою економічного розвитку міста необхідно назвати професійну зайнятість населення. На основі аналізу інвентаря вдалося отримати окремі відомості про остропільських ремісників та професійні заняття мешканців цього міста, проте жодних згадок про цехову організацію ремісників у місті не маємо. Таким чином до найбільш затребуваних та популярних належала професія шевця. Шевське ремесло відносилось до середніх за престижністю і в переважній більшості міст Волинського воєводства шевці за чисельністю домінували над іншими ремісничими спеціальностями. В Новому Острополі маємо відомості про чотирьох таких ремісників (Олексій Швець, Грицько Швець, Іван Швець, Юсько Швець) [32, s. 8, 10]. Характерно, що двоє з них (Іван Швець та Юсько Швець) вже не відбували панщини, а сплачували грошовий чинш та натуральні данини. Таким чином свої зусилля ці два шевці могли більше скеровувати на заняття професійні, а не сільськогосподарські. З іншого боку, в умовах невеликого міста аграрного типу ще не могло відбутися повного розриву ремесла з сільським господарством, бо зокрема кожен з них мав давати по одному мотку прядива, одну курку та два яйця тощо.

Друге за чисельністю місце посіли бондарі, адже їх продукція, що виготовлялася з дерева (бочки для харчових продуктів, відра тощо), була потрібна у місті постійно. Остропільські бондарі Йолтів Бондар, Андрушко Бондар та Лесько Бондар мали у своєму господарстві по одному коневі, а перший з них мав ще й вола [32, s. 9, 10]. Робоча худоба була потрібна для обслуговування господарських та ремісничих потреб. Жоден з бондарів не перебував на чинші, адже всі відбували панщину два дні та сплачували натуральні данини. Очевидно, ремесло бондаря не давало ще значних прибутків у місті, тому логічною виглядала необхідність звернення до аграрної складової як найбільш надійної для виживання та прогонування власної родини в цей період.

Кушнірством у місті займалися два майстри (Іван Кушнір та Федір Кушнір) [32, s. 8, 9]. Їх професія у великих містах належала, як правило, більш заможним ремісникам і займалися вони пошиттям хутряних виробів або торгівлею хутром та шкірами. Міщанська рента названих кушнірів виключала питання відбування панщини, що давало можливість більше уваги зосередити на професії.

⁷ Якщо у 1751 р. маємо 27 власників домогосподарств, то використавши коефіцієнт диму чи біологічної міщанської родини, запропонованого І. Ворончук, що дорівнює 8.5 осіб для волинської міської домогосподарської структури [7, с. 324] отримаємо приблизне число осіб – 229. Зменшення чисельності євреїв спостерігається таким чином більше як у 3.5 рази.

Різників у місті працювало двоє, як правило, вони займалися забоєм худоби і продажем м'яса. Один із них Харко Різник був християнином [32, s. 9], а інший Йось Різник – юдеєм [32, s. 7]. Таким чином обидві національні громади забезпечувалися відповідними м'ясними продуктами.

Мельники Харко Мельник та Олексій Мельник обслуговували потреби двох міських млинів. Кожен з них сплачував найбільшу грошову ренту у розмірі 32 злотих⁸, вони звільнялися від усіх інших повинностей [32, s.10]. Відзначене вище, а також відсутність у мельників робочої худоби може свідчити про їх заангажованість лише у борошномельному міському промислі, який міг давати хороші прибутки.

Винників у Новому Острополі зафіксовано двох. Іван Винник належав до християнської громади, а Мендель Винник – до юдейської (*див. табл. 1*). Винник-християнин перебував на чинші і сплачував 15 злотих щорічно, а також натуральні повинності [32, s. 10].

Окремо слід виділити двох паламарів, служителів православної церкви, які могли дзвонити у дзвони, а також співати на криласі й допомагати під час літургії. У місті до кінця 1760-х рр. існувала давня Свято-Миколаївська церква, яка, очевидно, була унійною. Відомо про чудотворний образ Святого Миколи, який мав значні розміри і був виконаний на дереві. Згодом образ перенесли до новозбудованої у 1769 р. церкви, а матеріали, що мали зі старої віддали для будівництва церкви у сусідньому селі Юзефівка [17, с. 896]. При церкві функціонував шпиталь (поруч із цвинтарем), яким опікувалося церковне братство. Крім того остропільські братчики мали у своєму розпорядженні пасіку, яка розташовувалася на церковному хуторі, посеред фруктових садів [17, с. 897]. Основи грамоти можна було здобути у дяківській школі, яка слугувала одночасно і будинком для мешкання вчителя – місцевого дяка [17, с. 897]. Крім того, ще з часів князів Острозьких в Острополі відомо Спаська церква або Преображення Господнього [17, с. 898], хоч більших деталей про неї для досліджуваного часу у нашому розпорядженні немає. Згадана церква розташовувалася у Старому Острополі, хоч містяни обидвох міст жодних серйозних перепон чи кордонів не мали окрім річки, тому мешканці Старого та Нового Острополів могли розуміти одне одних як мешканці різних дільниць однієї міської громади. Їх об'єднували спільна історія, міські угіддя, ліси, повсякдення та фактична географічна близькість. Водночас, єврейська громада Старого та Нового Острополів входила до складу кагалів різних міст, як про це відзначено вище.

Низка ремісничих спеціальностей у місті забезпечені лише майстрами в одній особі, як це можна зрозуміти з інвентаря. З цього приводу наявні певні суперечності. Отже, в Новому Острополі натрапляємо на запис про одного ткача. Власне Петрик Ткач належав до тих острополян, котрі сплачували чинш у розмірі 15 злотих та відбували натуральні повинності [17, s. 10], але не панщину. З ткацтвом можна пов'язати ширший контекст у розвитку самого міста, бо у ренті містян особливу увагу відведено ткачам, які виготовляли тканини для подальшого пошиття одягу чи з іншою метою. Таким чином ткачів зобов'язано виготовляти по «півсотку» мотків до скарбу щороку без «заплати» [17, s. 14]. Очевидно, що ремісників-ткачів було більше, ніж дають можливість встановити джерела на даному етапі.

Рибне господарство у місті мало добрі умови для розвитку, адже цьому значно сприяла наявність р. Случ, а з заходу міста її притока річка Білка [9, с. 183]. Крім того були ще й ставки, один яких розташовувався під остропільським замком, інший – на річці Білка [8, с. 254]. В інвентарі натрапляємо на запис про власника будинку Михайла Рибачка. У його розпорядженні був один кінь, він відбував два дні панщини, давав один моток прядива, одну курку та два яйця [32, s. 8]. Рибалка у місті зафіксований всього один, хоч і не виключено, що він міг мати кілька помічників у своїй справі. Один із них – Грицько Борейко мав за обов'язок пильнувати остропільські стави («dozorca stawów») [32, s. 12]. Важливість такого його обов'язку підкреслювалася звільненням Грицька від загальних міських повинностей та податків.

Семен Коваль займався у місті ковальством. Він належав до тієї групи міщан, що перебували на чинші (15 злотих) і сплачували натуральну ренту [32, s. 9]. Безумовно, населення міста постійно мало потребу в ковальських виробах, тому спостерігаємо меншу залежність коваля від сільсько-господарського сегменту.

У середині XVIII ст. у місті як цілісному економічному осередку працювала низка ремісників та представників різних професій, які визначаємо за прізвиськом/прізвиськом власника домогосподарства,

⁸ Крім вказаних двох мельників чинш у розмірі 32 злотих не сплачував жоден із мешканців міста і як правило усі інші чиншовики платили 15 злотих, а лише в кількох випадках – 10.

а також за дописами на полях документу: гончар (1), стадник⁹ (1), скляр¹⁰ (1), крамар (1), кравець (1), цирульник¹¹ (1), пекар (1) тощо. Звертає на себе увагу наявність лише одного крамаря серед євреїв і, очевидно, цього було недостатньо для ширшого розгортання щоденної торгівлі.

Візники у місті займалися перевізницьким промислом, вони означені в інвентарі двома термінами. Перший з них Еліаш Машталір [32, s. 9], тобто машталір – старший стаєнний, особа, яка займалася кінним господарством, кучер або візник, фірман. Він мав статус «вільного», тобто був повною мірою лібертованим від усіх міських повинностей та плат. У другому випадку вказано Томаша Стангрета [32, s. 9]. Власне термін «стангрет» у XVIII ст. в українських землях Речі Посполитої також означав візника, який займався кіньми на «виїзд» або свято [35, s. 400].

Окрему групу власників домогосподарств становили в Новому Острополі вдови. Загалом самітніх жінок налічувалося вісім (4%) (сім з християнської громади та одна – з юдейської). Усі без винятку представниці християнської громади відбували два дні панщини, давали один моток прядива, одну курку та два яйця. У трьох із них у господарстві зафіксовані у наявності коні. Таким чином за відсутності глави домогосподарства чоловічого роду вдови продовжували займатися господарством і сплачували ренту та відбували повинності. При тому одна з них, Назариха Вдова, утримувала чотирьох коней для обслуговування потреб власного господарства [32, s. 8]. Такий факт означає одночасно і статус міської родини із середнім достатком.

Мешканці міста, які не сплачували податків та не відбували повинностей (про окремих із них вже відзначено вище) становили окрему групу або стан. У першу чергу до них належали шляхта, духовенство та військові Нового Острополя. Вони, як правило, не становили значного відсотку в міському соціумі і водночас не підпорядковувалися юрисдикції власників чи орендарів міст, повних відомостей про них не маємо. З привілейованих осіб шляхетського стану, які мешкали у місті, можна вказати лише губернатора Стефана Чарнецького (його домогосподарство не включено до інвентаря). Шляхтич відповідав за міські справи загалом, а особливо під час перебування міста в оренді. Відтак, для виконання своїх обов'язків він мав широкі управлінські компетенції та відповідні джерела і плати за віддану працю. Виплата «його милості» губернатора передбачала окрім грошової винагороди у розмірі 200 злотих щороку ще й ординарію, тобто натуральні виплати, перелік яких представлено у таблиці (див. табл. 2).

Крім того, слід відзначити, що всі ті мешканці міста, які зафіксовані в інвентарі і мали лібертацію від загальних сплат та відробітків, становили 9.5 %. Важливо про них розповісти детальніше, адже всі вони були заангажовані до виконання певних функцій у структурі міського господарства. Отже, більшість із містян цієї групи були записані «до оренди» (всього сім осіб). Фактично їх обов'язки полягали в обслуговуванні щоденних та інших потреб міста, переважно це були пахолки (міські слуги). До них належав Михайло Різників, який зафіксований як «до оренди» [32, s. 8]. До такої ж оренди записаний Михайло Вергеліс, мав лише одного коня і позначений як «пахолок до оренди» [32, s. 8]. Замкові пахолки (замкові міські слуги) також перебували на послугах «до замку» (всього чотири – Степан Рябокінь, Мишко Кубіньський, Іван Бровко та Мартин Тимошенко). Список звільнених від загальних міських сплат продовжують інші мешканці – Іван Десятник, що перебував на «послугах панських» [32, s. 8], Федір Деркач виконував функції гуменного [32, s. 8], Еліаш Машталір (як вже згадано вище) належав до «вільних» мешканців громади і міг виконувати відповідні доручення панської адміністрації щодо перевезення людей і надання інших транспортних послуг [32, s. 9]. До цієї ж групи містян відносимо й Миколу Коваленка, війта, про що також відзначено вище. Андрій Паліїв – стадник (можливо через свій статус чи виконання обов'язків) також мав названі пільги [32, s. 9]. Томаш Стангрет був лібертованим від усіх податків і повинностей, хоч у місті мав певну нерухомість, міг займатися перевізницьким промислом [32, s. 9]. Отже, переважна більшість цього прошарку мешканців міста працювали на його потреби та становили різних за своїм соціальним статусом міських урядників, ремісників, тих, хто займався промислами, пахолків та слуг тощо.

У контексті соціально-економічного розвитку міста варто звернутися до ще однієї групи містян. Усіх їх об'єднував певний статус – чинш, що у реальному житті означало звільнення від загальних панщизняних робіт на користь власника міста. Чиншовики становили 9.5 % від усіх власників домогосподарств у місті. У переважній більшості сюди входили ремісники та їх близькі родичі,

⁹ Стадник – доглядач стада, пастух.

¹⁰ Склярі були виробниками та нарізниками скла.

¹¹ Цирульник – фах поєднував у собі елементи фельдшерства і голярства, походив з євреїв.

а також ті, хто займався промислами (візники, мельники, винники), відносилися до церковних служителів. Перебування містян на чинші давало ширші можливості отримати статки від основних своїх ремісничих та інших занять, не відволікаючися на сільськогосподарські заняття або приділяючи їм значно менше уваги. Міські повинності у вигляді панщини їх усіх вже не стосувалися повною мірою. Однак в Новому Острополі власники/орендарі зобов'язують ще чиншовиків до окремих видів робіт. Містяни-чиншовики, відповідно до квоти, мали вносити грошову плату на день св. Мартина до скарбу княгині Барбари-Урсули Сангушко. Усі чиншовики зобов'язані надати робітників «по одному із халупи», щоб нажати озимини та ярини дві копи, а під час складання стирт «чиншові люди» мали працювати лише один день. Чиншовики також працювали над виготовленням на панському дворі пряди [5, с. 249]. Отже, чинш звільняв від загальних панщизняних повинностей, але не усіх, як видно вище. Викладені обставини дають підстави стверджувати, що чинш ще виступав ще в чистому вигляді, бо панська адміністрація не давала можливості повністю перейти на грошову ренту. Подібні процеси, за спостереженнями О. Барановича, відбуваються у волинських містах з середини 1750-х рр., коли ціни на зерно почали зростати, збільшуються посівні площі фільварків і до відбування панщини починають активно залучати містян, які раніше таких повинностей не знали. У 1760-х рр. містян Вишнівця, які мали поля, перевели з грошової на відробіткову ренту [2, с. 304]. Проте цілком справедливо, що безпосередній виробник віддавав перевагу чиншу перед іншими видами ренти, адже грошова рента сприяла розвитку господарства і давала широкі можливості займатися іншими видами діяльності, зокрема промислами тощо [23, с. 34].

Загальні статистичні дані про ренту мешканців Нового Острополя та робочу худобу представлені у таблиці 3. Виходячи з наведених аргументів, місто Новий Острополь у цей час слід охарактеризувати як невелике міське поселення з переважанням аграрного типу занять його мешканців. На думку В. Отамановського, міста України, як і Західної Європи, в добу середньовіччя та раннього Нового часу значною мірою залишалася земельними общинами, що істотно впливало на їх міський устрій [24, с. 134].

У просторовому розвитку міста Нового Острополя можливо виділити власне місто (97 будинків), та дві ділянки з власними назвами – Левківка (44 будинки) [32, с. 10-11] та Слобідка (33 будинки) [32, с. 11-12]. Найменування вулиць та їх чисельність не зафіксовані в інвентарі. Чіткої вказівки на місце проживання єврейської громади не знаходимо, однак за аналогією з іншими містами Волині та загальними тенденціями розвитку цієї громади висловлюємо думку про розташування 27-ми єврейських будинків у середмісті.

Місто Остропіль поступово вийшло з кризового стану, що був спричинений війнами і лихоліттями другої половини XVII і початку XVIII ст. В контексті трансформацій і вимог часу відбувається поступова переорієнтація загальних потреб та перебігу міського життя з одного з центрів воєнної організації краю на один із центрів економічного прибутку в системі магнатських латифундій. Аграрне виробництво у місті домінувало, що абсолютно поєднувалося із міським способом життя. Торівля та ремісниче виробництво не належали до пріоритетних напрямків розвитку міста, виходячи з номенклатури ремісничих спеціальностей та професійної зайнятості мешканців. З цими аспектами слід пов'язати загальне падіння демографічних показників міста. Князь Ф. Любомирський не був зацікавлений у ширшій розбудові цього міського осередку, передаючи його щоразу в оренду. Подальші наукові пошуки в зібраннях архіву Сангушків сприятимуть глибокому розумінню соціально-економічних проблем міста Нового Острополя та історії його повсякдення.

Додатки.

Таблиця 1.¹²

Осілість євреїв міста Нового Острополя 1751 р.

Numera domow	Osadłość żydow miasta Ostropola
1.	Moś Ickowicz
2.	Pinkas Abramowicz
3.	Berkowa Wdowa
4.	Szmuýło Mosiowicz
5.	Leybka Nawtalowicz
6.	Nowach Kramarz
7.	Mowsza Szulimow zięc
8.	Wula syn Josia
9.	Jankiel Krawiec
10.	Herzko ¹³ Gdalowicz
11.	Icko Izraelowicz
12.	Jos Bachłaysky
13.	Gdal Stary
14.	Moszko Hirszowicz
15.	Szachna Mosiow zięc
16.	Szulim Stary
17.	Leybka Zasławski
18.	Leybka Moszkowicz
19.	Cuzer Moszkow zięc
20.	Berko Gdalow syn
21.	Jankiel Cyrulik
22.	Azryel Podzary
23.	Mędel Winnik
24.	Szmerl Piekarz
25.	Joś Rzeznik
26.	Lebka Stary
27.	Berko Moszkow syn

Таблиця 2.¹⁴Солярій та ординарія річна його милості пану Чарнецькому,
губернатору міста Нового Острополя з 1 січня 1751 р. до 1 січня 1752 р.

№ з/п	Назва плати	Сума в злотих і грошах, міри і ваги
1.	Solarium złotych dwiescie	200
2.	Zyta osmak szesnascie	dico 16
3.	Pszenicy osmak szesc	dico 6
4.	Jęczmienia osmak dziesięc	dico 10
5.	Hreczki osmak osm	dico 8
6.	Owsa osmak szesnascie	dico 16
7.	Grochu osmak dwie	dico 2
8.	Jagiel osmak dwie	dico 2
9.	Siemienia konopnego osmaka jedna	dico 1
10.	Masła faskę jedną lub złotych dwanascie	–
11.	Sera kipe jedną lub złotych szesc	–
12.	Soli husek tysiąc pięćset lub złotych osm	–
13.	Wieprzow karmionych dwa	–
14.	Płat konopnego pułsetek jeden	Jezeli len y konopie slane będą y płotna wyrobione na skarb
15.	Płotna lnianego pułsetkę jedną	
16.	Siana sążni szesc	dico 6

¹² Таблиця складена на основі: Archiwum Narodowe w Krakowie. Zespół Archiwum Sanguszków. Sygn. 605. s. 7. При публікації фрагменту тексту інвентаря його зміст передаємо максимально наближено до оригіналу.¹³ Мало бути Herszko, літеру «s» пропущено.¹⁴ Складено на основі: Archiwum Narodowe w Krakowie. Zespół Archiwum Sanguszków. Sygn. 605. S. 39.

Таблиця 3.

Сумарні статистичні дані про робочу худобу та повинності мешканців Нового Острополя у 1751 році¹⁵

Робоча худоба		Чинш	Панщина	Мотки	Кури	Яйця
Воли	Коні	Злоті	Дні			Штуки
85	213	341	264	149	149	298

Список використаних джерел та літератури:

1. Александрович В. С. Житлові будинки групи фільварків Дубного та околиць за описом 1723 року. *Архітектурна спадщина Волині. Зб. наук. праць* / Редкол.: Гурин В.А., Гіроль М.М., Ричков П.А. та ін. Рівне, 2008. С. 39–43.
2. Баранович А. Фольварки Вишневецкого ключа во второй половине XVIII в. *Академику Б. Д. Грекову ко дню 70-летия*. Москва, 1952. С. 303–310.
3. Берковський В.Г. Сангушко Барбара-Урсула. *Енциклопедія історії України* / Редкол.: В.А. Смолій та ін. Київ, 2012. Т. 9. С. 440.
4. Близняк М. Волинь у другій половині XVII – XVIII ст. *Наш край: Історія Волині від найдавніших часів до другої половини XX століття*. Навчальний посібник / За ред. В. Марчука. Острого, 2021. С. 148 – 189.
5. Близняк М.Б. Повинності міщан Нового Острополя у середині XVIII ст. *Старокостянтинівщина та національно-визвольні змагання. Науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Старокостянтинів, 7–8 червня 2019 року) / Редкол.: Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк, В.Г. Байдиш та ін. Старокостянтинів, 2019. С. 246–253.
6. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Перекл., упоряд. та передм. І. Ворончук. Київ ; Старокостянтинів, 2001. 416 с.
7. Ворончук І. О. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. Київ, 2012. 712 с.
8. Ворончук І. Середньовічний Остроголь (за інвентарем володіння князів Острозьких 1620 р.). *Остроголіана в Україні і Європі. Матеріали міжнародного наукового симпозиуму (Велика Волинь)*. 29-30 червня 2001 року, м. Старокостянтинів. Старокостянтинів, 2001. С. 246–257.
9. Григоренко О. Остроголь: погляд крізь віки. *Старокостянтинів і край в просторі часу. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Велика Волинь», присвяченої 470-річчю від дня народження князя К.В. Острозького. 29-30 травня*. Хмельницький ; Старокостянтинів ; Самчики, 1997. С. 182–190.
10. Грицкевич А. П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI – XVIII вв. (социально-экономическое исследование истории городов). Минск, 1975. 248 с.
11. Заяць А. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст. Монографія. Львів, 2019. 582 с.
12. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. Львів, 2003. 206 с.
13. Заяць А. С. Королівський привілей Острополю. *Червона калина*. 1992. № 6–7. С. 57–58.
14. Каманин И. Статистические данные о евреях в Юго-Западном крае во второй половине прошлого века (1765 – 1791 г.). *Архив Юго-Западной России*. Киев, 1890. Ч. 5. Т. 2. Вып. 1. 1052 с.
15. Ковальський Н. П. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник. *Вопросы отечественной историографии и источниковедения*. Днепропетровск, 1975. Вып. 2. С. 113–137.
16. Ковальський М. П. Документи родинного фонду Сангушків Краківського державного воєводського архіву як джерела з соціально-економічної історії України XVI – XVIII ст. *Архіви України*. 1983. № С. 60–63.
17. Компанский Н. Местечко Острополь Новоград-Волынского уезда. Исторический очерк. *Волыньские епархиальные ведомости*. 1891. № 29. С. 887–899.
18. Крикун М. Кордони воєводств Правобережної України у XVI – XVIII століттях. Львів, 2016. 304 с.
19. Липко С.А. З історії заснування Острополя. *Український історичний журнал (далі – УІЖ)*. 1973. № 3. С. 112–115.
20. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 494. 251 арк.
21. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 6740/II. 508 с.
22. Маркіна В. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. (социально-экономическое развитие). Киев, 1961. 232 с.
23. Маркіна В.О. Про грошову та відробіткову ренти на Правобережній Україні в другій половині XVIII ст. *УІЖ*. 1959. № 2. С. 33–49.
24. Отамановский В.Д. Развитие городского строя на Украине в XIV – XVIII вв. и магдебургское право. *Вопросы истории*. 1958. № 3. С. 122–135.
25. Петровський-Штерн Й. Штетл. Золота доба єврейського містечка. Київ, 2019. 394 с.
26. Пришляк В. Відгомін Коліївщини на Волині та розправи над «уманцями» в містах і містечках Руського воєводства в 1768 р. *Коліївщина: право на повстання. Зб. наук. і наук.-популярн. статей, присвячених 250-літтю національно-визвольного повстання 1768-1770 років* / Упоряд. Є. Букет. Київ, 2020. С. 299–313.
27. Тариф подимного податку Київського воєводства 1754 року / Опрац. К. Жеменецький. Біла Церква, 2015. 272 с.
28. Тхор В. І. Соціально-економічний розвиток міст Південно-Східної Волині у XVIII ст. *Південно-Східна*

¹⁵ Складено на основі: Archiwum Narodowe w Krakowie. Zespół Archiwum Sanguszków. Sygn. 605. S. 13.

Волинь: наука, освіта, культура. Матеріали регіональної наукової краєзнавчої конференції. Хмельницький ; Шепетівка, 1995. С. 140–142.

29. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 236 Любомирські. Оп. 2. Од. зб. 62. 3 арк.

30. Aleksandrowska E. Sanguszkowa z Duninów Barbara Urszula (1718-1791). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1992. Т. XXXIV/4. Z. 143. S. 517–521.

31. Archiwum Narodowe w Krakowie. Zespół Archiwum Sanguszków. Sygn. 571/1. Inwentarz starostwa Krzemienieckiego 1745 r. 94 s.

32. Archiwum Narodowe w Krakowie. Zespół Archiwum Sanguszków. Sygn. 605. Inwentarz Nowego Ostropola. 40 s.

33. Długosz J. Lutyfundia Lubomirskich w XVII wieku (powstanie – rozwój – podziały). Opole, 1997. 167 s.

34. Korzon T. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764 – 1794): Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego. Kraków ; Warszawa, 1897. Т. I. 467 s.

35. Słownik języka polskiego / Przez S. B. Linde. V. 5. Cz. 3: R-T. Warszawa, 1812. 704 s.

36. Urzędnicy wołyńscy XIV – XVIII wieku. Spisy / Oprac. M. Wolski. Kórnik, 2007. 190 s.

References:

1. Aleksandrovych V. S. Zhytlovi budynky hrupy filvarkiv Dubnoho ta okolyts za opysom 1723 roku. *Arkhitekturna spadshchyna Volyni. Zb. nauk. prats / Redkol.: Huryn V.A., Hirol M.M., Rychkov P.A. ta in. Rivne, 2008. S. 39–43.*

2. Baranovich A. Fol'varki Vishneveczkogo klyucha vo vtoroy polovine XVIII v. *Akademiku B. D. Grekovu ko dnyu 70-letiya*. Moskva, 1952. S. 303–310.

3. Berkovskiy V.H. Sanhushko Barbara-Ursula. *Entsyklopediia istorii Ukrainy / Redkol.: V.A. Smolii ta in. Kyiv, 2012. Т. 9. S. 440.*

4. Blyzniak M. Volyn u druhiy polovyni XVII – XVIII st. *Nash kraj: Istorii Volyni vid naidavnishykh chasiv do druhoi polovyny XX stolittia. Navchalnyi posibnyk / Za red. V. Marchuka. Ostroh, 2021. S. 148–189.*

5. Blyzniak M.B. Povynnosti mishchan Novoho Ostropolia u seredyni XVIII st. *Starokostyntynivshchyna ta natsionalno-vyzvolni zmahannia. Naukovyi zbirnyk za pidsumkamy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Starokostiantyniv, 7–8 chervnia 2019 roku) / Redkol.: L.V. Bazhenov, O.M. Zavalniuk, V.H. Baidych ta in. Starokostiantyniv, 2019. S. 246 – 253.*

6. Volodinnia kniaziv Ostrozkykh na Skhidniy Volyni (za inventarem 1620 roku) / Perekl., uporiad. ta predm. I. Voronchuk. Kyiv; Starokostiantyniv, 2001. 416 s.

7. Voronchuk I. O. Naseslennia Volyni v XVI – pershii polovyni XVII st.: rodyna, domohospodarstvo, demografichni chynnyky. Kyiv, 2012. 712 s.

8. Voronchuk I. Serednovichnyi Ostropol (za inventarem volodin kniaziv Ostrozkykh 1620 r.). *Ostrohiana v Ukraini i Yevropi. Materialy mizhnarodnoho naukovooho sympoziumu (Velyka Volyn). 29-30 chervnia 2001 roku, m. Starokostiantyniv. Starokostiantyniv, 2001. S. 246–257.*

9. Hryhorenko O. Ostropol: pohliad kriz viky. Starokostiantyniv i kraj v prostori chasu. *Materialy Vseukrainskoi naukovoi istoriko-kraieznavchoi konferentsii «Velyka Volyn», prysviachenoj 470-richchju vid dnia narodzhennia kniazia K.V. Ostrozko. 29-30 travnia. Khmelnytskyi; Starokostiantyniv; Samchyky, 1997. S. 182–190.*

10. Gritskevich A. P. Chastnovladel'cheskie goroda Belorussii v XVI – XVIII vv. (sotsial'no-ekonomicheskoe issledovanie istorii gorodov). Minsk, 1975. 248 s.

11. Zaiats A. Miske suspilstvo Volyni XVI – pershoi polovyny XVII st. Monografii. Lviv, 2019. 582 s.

12. Zaiats A. Urbanizatsiyni protses na Volyni v XVI – pershii polovyni XVII stolittia. Lviv, 2003. 206 s.

13. Zaiats A.Ie. Korolivskiy pryvilei Ostropoliu. *Chervona kalyna*. 1992. № 6–7. S. 57–58.

14. Kamanin I. Statisticheskie dannye o evreyakh v Yugo-Zapadnom krae vo vtoroy polovine proshlogo veka (1765 – 1791 g.). *Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii*. Kiev, 1890. Ch. 5. T. 2. Vyp. 1. 1052 s.

15. Koval'skiy N.P. Akt 1603 goda razdela vladeniy knyazey Ostrozhsikh kak istoricheskiy istochnik. *Voprosy otechestvennoy istoriografii i istochnikovedeniya*. Dnepropetrovsk, 1975. Vyp. 2. S. 113–137.

16. Kovalskiy M.P. Dokumenty rodyнного fondu Sanhushkiv Krakivskoho derzhavnogo voievodskoho arkhivu yak dzherela z sotsialno-ekonomichnoi istorii Ukrainy XVI – XVIII st. *Arkhivy Ukrainy*. 1983. № S. 60–63.

17. Kompanskiy N. Mestechko Ostropol' Novograd-Volynskogo uezda. Istoricheskiy ocherk. *Volynskie eparkhial'nye vedomosti*. 1891. № 29. S. 887–899.

18. Krykun M. Kordony voievodstv Pravoberezhnoi Ukrainy u XVI – XVIII stolittiakh. Lviv, 2016. 304 s.

19. Lypko S.A. Z istorii zasnuvannia Ostropolia. *Ukrainskiy istorychnyi zhurnal (dali – UIZh)*. 1973. № 3. S. 112–115.

20. Markina V. Magnatskoe pomest'e Pravoberezhnoy Ukrainy vtoroy polovyny XVIII v. (sotsial'no-ekonomicheskoe razvitie). Kiev, 1961. 232 s.

21. Markina V.O. Pro hroshovu ta vidrobitkovu renty na Pravoberezhnii Ukraini v druhiy polovyni XVIII st. *UIZh*. 1959. № 2. S. 33–49.

22. Otamanovskiy V.D. Razvitie gorodskogo stroya na Ukraine v XIV – XVIII vv. i magdeburskoe pravo. *Voprosy istorii*. 1958. №3. S. 122–135.

23. Petrovskiy Shtern Y. Shtetl. Zolota doba yevreiskoho mistechka / Avtoryz. perekl. z anhl. movy Ya. Strikhy. Kyiv, 2019. 394 s.

24. Pryshliak V. Vidhomin Koliivshchyny na Volyni ta rozpravy nad «umantsiamy» v mistakh i mistechkakh Ruskoho voievodstva v 1768 r. *Koliivshchyna: pravo na povstannia. Zb. nauk. i nauk.-populiarn. statei, prysviachenyi 250-littiu natsionalno-vyzvolnoho povstannia 1768-1770 rokiv / Uporiad. Ye. Buket. Kyiv, 2020. S. 299 – 313.*

25. Tkhor V. I. Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok mist Pivdenno-Skhidnoi Volyni u XVIII st. *Pivdenno-Skhidna Volyn: nauka, osvita, kultura. Materialy rehionalnoi naukovoi kraieznavchoi konferentsii*. Khmelnytskyi, Shepetivka, 1995. S. 140–142.